

Літературознавство

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ

(м.Київ)

ІВАН ЧЕНДЕЙ: ХУДОЖНЄ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ОБРАЗУ СВІТУ

Анотація. У статті простежується творча еволюція І.Чендея, особливості його творчої манери, формування національного образу світу у творах письменника.

Ключові слова: національний образ світу, творча еволюція, внутрішній зір.

Resume. The creative evolution I.Chendey, features of his creative manner, formation of national appearance of world, in the works of the writer is traced in the article.

Key words: national appearance of world, creative evolution, internal sight.

*«Коли твір мистецтва дійсно є істинним,
а не всього підробка під мистецтво,
він наснажений чаром живого ества,
що має свою температуру, свій пульс,
своє живе дихання»*

Іван Чендей. Запис у щоденнику 11 травня 1972р.

Творча еволюція Івана Чендея нагадує сходження ним уже в поважному віці на родинну верховину Ясеніву. Спочатку хода була швидка, впевнена, з радісним озиранням природного довкілля, майже без зупинок на перепочинок. Але чим вище піднімався він, тим важче давалися кожні нові кроки, тим гострішим було відчуття тривоги за рідні гори і зболена душа все спраглише жаждала наповнення її енергією діяльного переживання цього неспокоїного світу.

Таке враження у мене склалося під час нашого другого – з нагоди 70-річчя Івана Михайловича – сходження на Ясеніву, хоча в пам'яті яскраво викарбувалося перше, присвячене його 60-річчю, додання родинної верховини.

Піднімалися ми тоді неспішно, в розмовах та в захоплених обмінах враженнями від тієї просторової величі та гордої високості ближчих і далеких верховин.

Через кілька днів Іван Чендей написав мені в листі: «Було багато, багато тих картин, яких, зрозуміло, бачити Ви не могли, проте я знову і знову їх бачив. Я бачив оберіг-велет на самому ґрунті ще тоді, як дід Петро і сам піднімався на Ясеніву. Я бачив на Ясеніві зроблену з деревини колибу, в її зрубі гуділи вітри, диміла у ній ватра, тут порядкувала моя мама, готуючи обіди, вечері для косарів. І не тільки! Мама сушила сіно, поралася з копичками, згрібала сухе в навилки, навилки склалися в копички, копички-пластя зносилися до оборота... І все тут співало птахами, дихало пахощами, і світ був таким великим, які лишень простори відкривалися з Ясеніву...»

Внутрішній зір – уява письменника бачила цей великий світ у фокусі художньо-творчої правди –

через мистецьке опрідечування образів реальних і «переведення» їх зі світу власної пам'яті у світ образного життя. Я був тоді під особливим емоційним враженням від його повістей «Казка білого інею» і «Луна блакитного овиду», дивовижно вишуканих за стилем, із витонченим смаком витворених, із гострим відчуттям природи в її пантеїстичному «почуванні». У мене складалося враження, що Іван Чендей з самої Ясеніву, з тієї родинної духовної висоти споглядав світ власного дитинства в органічній єдності з природним світом, частиною якого він був, не усвідомлюючи цієї єдності. Адже все, що його оточувало, чим він щомиті переймався, було таким же природним, як він сам, як птахи, дерева, рослини, потічок, комахи... Саме тоді, у світі дитинства, коли відбувалося прилучення до казки, легенди, пісні-коломийки, до різдвяного вертепа з колядниками-лицедіями і колядками, до величавого дійства верховинських весіль, весняних народних забав, ворожінь, заклинань, баянь – до світу народних звичаїв з їх багатою обрядовістю взагалі, і почав у нього формуватися національний образ світу.

Іван Чендей інтуїтивно відчував потребу розширення власного образу світу на національний простір буття українського народу – цьому сприяли і твори закарпатських письменників-будителів і просвітителів О.Духновича і О.Павловича, поезія Олександра Олеся, згодом внаслідок десятилітньої праці в газеті «Закарпатська правда» та майже десятимісячного перебуванням в 1946 році у Харкові на курсах газетних працівників, горизонти сприйняття українського світу суттєво розширилися. В його духовний світ увійшла

творчість Шевченка, Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, що кардинально змінило уявлення про національний духовний материк, на якому письменник і «вибудовує» свій – художній – образ світу.

Слід пам'ятати, що цей процес внутрішнього «переформатування» ідейно-мистецьких орієнтацій Івана Чендея проходив складно, особливо коли нагадати, що перші прозові публікації були російською мовою в газетах «Русская правда» і «Русское слово», що його світогляд формувався в часи першої Чехословацької республіки, коли він удостоївся честі бути учасником літературного зібрання хустських гімназистів на чолі з Петром Лінтуром під назвою «Будет день».

На сприйняття юного гімназиста магічно впливала велика російська література – він у захопленні від поезії Сергія Єсеніна. Першою прозою, яку він прочитав і сприйняв, була трилогія Максима Горького «Дитинство», «В людях», «Мої університети», роман «Мати» і, ясна річ, російська мова, яка була мовою російської інтелігенції, організованої і аристократичної, мовою беззаперечного авторитета Петра Лінтура. Ця мова піднімала і вивищувала над світом звичайних людей-закарпатців і долучала до іншої, структурованої, оформленої культури та її носіїв. Це був інший різновид духовності, який чомусь не взаємодіяв з іншим, закарпатським передусім, світобаченням, із тим мовним вираженням світу, яке пульсувало бодай в тих народних коломийках, що їх записав, навчаючись у Хустській гімназії, і надрукував в газеті «Русский народный голос» Іван Чендей. Очевидно, що тоді юний Чендей не знав думки Вільгельма фон Гумбольдта, який казав, що мови являють собою світобачення, але інтуїтивно відчував, що кожна мова має своєрідне самостійне життя і що саме мова визначає зв'язок людини зі світом та її ставлення до світу.

Довколишній світ, у якому він жив, який його вражав, захоплював і спонукав до художнього осягнення його безмежної краси, величі, «вимагав» від письменника мовного вираження. Якщо знову згадати Гумбольдта, який розглядав кожну мову як особливе світобачення (Weltansicht), то очевидним стало для письменника і журналіста Івана Чендея те, що внутрішнє ество рідної мови буде бунтувати проти намагань передати засобами іншої мови індивідуальну своєрідність його народу. Духовну сутність, неповторність верховинців можна і слід передавати тією мовою, яка породила внутрішню силу його земляків, котра зберегла їх від мовної і культурної асиміляції протягом багатьох століть і забезпечила історичне життя народного духу.

Слово відтворює світ і творить світ – світ художньої реальності. Івана Чендея захопила та первісна «мовна сила» (Гумбольдт) людського духу, завдяки якій і сформувалося неповторне, самобутнє народне світобачення. То ж письменник і поставив собі за мету відтворити духовну своєрідність закарпатського люду, а для цього необхідно задіяти «мовну силу» людського духу,

багатство виявів рідної мови, що і дозволить віддзеркалити духовну своєрідність свого народу. Ганс-Георг Гадамер у статті «Мова як горизонт герменевтичної онтології» узагальнює: «Коли кожна мова є світобаченням, то вона зобов'язана цим не тому, що вона являє собою певний різновид мови (вчений-лінгвіст саме так і розглядає її), а тому, що говориться або ж відповідно передається цією мовою» [1, 407].

В інтерв'ю далекого вже 1981 року Іван Чендей сказав: «Читаючи художні твори уже в юнацькому віці, я завжди захоплювався мовою творів. Вона в своїй красі мене вражала завжди, коли красою була наповнена. Охайність в роботі над мовою завжди помічалася якось внутрішньо – не належав я до грамотіїв, котрі при читанні могли давати оцінку письму літератора. З роками я переконувався сильніше й предметніше: тільки блискучий твір і щодо мови, словесної структури здатен протистояти іншим творам мистецтва» [2, 63-64].

Для Івана Чендея головним було створення стилістично довершеного, композиційно витвореного художнього тексту як природного організму, який після «народження» має жити за новими, естетичними законами. Оскільки мова як певний організм (Гадамер) пропонує широкий діапазон засобів для реалізації суб'єктивного вираження людського духу і втілення його в художній матерії слова, митець намагається «перевести» своїми творчими зусиллями, переживанням живий дух мови в текст і витворити органічну єдність мови і вираженого цією мовою суб'єктивного світобачення. Тому Іван Чендей говорив про істинний мистецький твір як про живий організм, «насажений чаром живого ества», зі своєю температурою, пульсом і диханням. Мова – це душа цього організму, вона передає свою внутрішню мовну свідомість, за Гумбольдтом, витвореній нею ж за волею митця духовній субстанції, якою є художній твір. У цій духовній субстанції й живе самосвідомість художника, його світовідчування, світорозуміння, його переживання історичної долі закарпатців, їхньої ментальності, психодуховного змісту життєактивності. Іван Чендей цілеспрямовано – від першої книги «Чайки летять на схід» до роману «Скрип колиски» розгортав своєрідне «смысловое поле» (К.-Г. Юнг) історичного буття закарпатського люду, на якому органічно, в цілісному вираженні образно «виростали» ідеї, думки, знання, почуття, переживання, візії закарпатських українців.

Земля предків, гори, історична доля народу, його культура, мова, дух, усе, від топонімів і базової картографії фізичного простору, на якому віками жили закарпатці, до стихій води, повітря і вогню, – все це «переводилося» письменником у художній простір і в українську національну культуру.

Іван Чендей своєю творчістю образно «проілюстрував» відому концепцію Й.Г. Гердера, який довів, що національна культура органічно поєднана з природно-географічним середовищем, у

якому вона й розвивалася. Саме природно-географічне середовище народжує, плекає і зберігає дух народу, що яскраво виражено в культурі, звичаях, обрядах, у мові, в переказах і легендах, у світосприйнятті закарпатських українців.

Життя Івана Чендея – суцільна, надзвичайно активна творча транс-акція, спрямована на образне «переведення» реального світу у світ художній, на оживлення завдяки пульсуючим фантомам уяви того нерозривного зв'язку між горянином і загальною природою, між закарпатською людиною і українським народом як запоруки невичерпальності національної «духовної сили». Він здійснив художню реконструкцію українського образу світу як органічного, історично виплеканого, духовно забезпеченого світорозуміння, світосприйняття закарпатського українця. Цілеспрямовано модельований Іваном Чендеєм географічний образ України розгортається на весь обшир національного духовного буття завдяки пульсуванню різного роду символів, образів, знаків, ландшафтно-міфологічних прикмет як невідесних і органічних елементів української культури.

Згадаймо такі образи-концепти в творах Івана Чендея, як Верховина, Дім, Обійстя, Колиска, Гори, Майстер... Кожен із цих образів-концептів є своєрідним енергетичним патерном, універсальною субстанцією, що єднає світ реальний і світ духовний, сполучає матерію і свідомість, своєрідним ідейно-духовним і композиційним центром художньо-естетичної світобудови. Верховина, гора Ясенова – ідейно-образне ядро духовного поля, яке формує письменник, прагнучи об'єднати цим четвертим духовним простором минуле, сучасне і майбутнє закарпатського люду.

Іван Чендей у книгах оповідань, нарисів, повістей «Чайки летять на схід», «Вітер з полонини», «Ватри не згасають», «Верховино, мати моя», «Чорнокнижник», «Поєдинок», «Терен цвіте», «Коли на ранок благословлялось», «Березневий сніг», «Зелена Верховина», «Свалявські зустрічі», «Теплий дощ», «Казка білого інею», «Кринична вода», «Луна блакитного овиду», «Вікна у світ»,

«Калина під снігом», романів «Птахи полишають гнізда», «Скрип колиски» розгорнув панорамну картину національного буття закарпатських українців як органічної, історично незаперечної частини українського народу. Його творам, передусім повістям і роману «Птахи полишають гнізда», притаманна епічна глибина і майстерне за стилем і характеротворенням моделювання цілісної системи світосприйняття...

Михайло Пригара з роману «Птахи полишають гнізда» – це образне уособлення психодуховного переживання селянської долі, концептуально-символічний народний характер, який передає внутрішнє, екзистенційне переживання втрати віри, краху предковичного укладу життя, а отже – і смислу буття. Поява такого образу в творчості Івана Чендея закономірна, бо сам письменник пройшов складний процес переосмислення віри в соціальну справедливість, продуковану комуністичним режимом, до ідеї морального оздоровлення і самозвеличення як окремої особистості, так і суспільства, нації.

Іван Чендей болісно сприймав руйнування «з середини», з морального боку колективістського міфу про «золотий вік» комунізму. Він був переконаним з перших своїх літературних кроків, що людина є не сукупністю суспільних відносин, а окремим, автономним мікрокосмосом, який нерідко не може вповні усвідомити свою унікальність. Її внутрішнє життя, її знедоленість, переживання, страждання, надії – це безмежний, неповторний психоемоційний світ, який Іван Чендей намагався відтворити. Він начебто ставив своїх героїв, більшість із яких мали своїх реальних «двійників», у «просвіті буття» (М. Гайдеггер) – на порозі остаточного самозвернення, коли життя осягається в його універсальній сутності (наприклад, повість «Іванові журавлі»). Чуттєва сфера героїв Івана Чендея особлива, імпресіоністична, наповнена враженнями, роздумами, емоціями, з внутрішнім мисленням. Та й сам письменник був екзистуючою особистістю, яка усвідомлювала своє мистецьке покликання і прагнула заявити про себе таким образним словом, на живий поклик якого радо відгукнеться людська душа.

Література

1. Ганс-Георг Гадамер Істина і метод. Основи філософської герменевтики: У 2т. – К.: Юніверс, 2000.
2. Жулинський Микола. Наближення. Київ: Дніпро, 1986.